

ALFÖLDY JENŐ

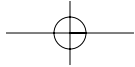
*Politikusokról gondolkodva**Egy riportfilm örvéen*

Riportfilmet közvetített 2006 vége felé a televízió Hegedüs Andrásról, az 1956-os forradalom második napjáig több mint egy évig hatalmon levő, egykori miniszterelnökről. A riportot Hegedüs András Ausztráliában élő, onnét filmsként hazalátogató unokája készítette meghitt családi környezetben, évekkel a vetítés előtt. Barátaim nem is látták ezt az adást. Megbújt a napi izgalmakkal teli politikai viták és elemzések között, visszhangot alig keltett, nyomtalanul elszállt az éterben. A képernyőhöz ragadt nagyközönség fülében a „Megasztár és a Sziget-fesztivál” dübörgése rekedt meg. Nekem emlékezetes volt ez a műsor, még ma is gyakran eszembe jut. Emberi és őszinte volt ez a film. Mégis, valami szépítést és mentetetést nem tűrő borzalom komorlott benne, a volt politikus nyilatkozatának tulajdoníthatón.

A rokonszenves riporter-unoka megjegyezte, hogy talán mégsem kellett volna a nagypapának a forradalom első hullámában az orosz helyőrségi csapatok beavatkozását kérnie. Az öreg politikus szelíd hangon, de javíthatatlan cinizmussal – esetleg a régi Kreml néma fenyegetéseire emlékezve? a forradalom alatti félelmeit fölidézve? erkölcsi tartalékaiból kifogyva? vagy az élet vége felé ballagó ember végső rezignációjával? – szelíden, de minden lehetséges ellenvetést elhárítva, így dorgálta, leckéztette vérét, visszakérdezve: „Mondd, hát ennyire naiv vagy? El tudod képzelni, hogy mást is lehetett volna tenni? Szembeszállhattunk volna a Szovjetunióval?”

Nem takaríthatom meg sajnos az enyhe cinizmus vádját, amikor erről a megfáradt, és egyben-másban szimpatikusnak mondható (egy Marosánhoz képest például egyenesen jóságos) öregemberről szólok. A Szovjetunióval ugyanis nem csupán „szembeszállhattunk volna”, hanem szembe is szálltunk. Nagy Imre vagy Bibó István példája megmutatta, hogy igen, „mást is lehetett volna tenni”. Igaz, hogy amit ők megtettek, az súlyos áldozatokkal járt, és csak később kamatozott, de legalább a jövőbe tekintő népnek és az országnak megérte. Belátom: áldozatot, mártíriumot nem várhatunk el senkitől, különösen, ha mi magunk sem váltunk híressé ilyesmiről – de én úgy sejttem, hogy kínálkozott volna más út is, mint amelyet Hegedüs András választott. Épp azért, mert volt idő, amikor ő maga is karakánul viselkedett.

A filmet látva elgondolkoztattott, hogy vajon a hetvenes években az ellenzékbe, sőt ellenállásba vonult Márkus Máriával, Heller Ágnessel és társaikkal vajon milyen ügyben szervezkedett ez a csöppet sem ellenszenves öregember, ha még a kétezres években is a kelleetlenül belenyugvó, kérdemesült bolsevista képét nyúj-

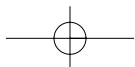

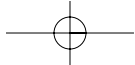
totta. Mert arról a korszakáról, amelyben *Kádár ellenzékének* hihettük őt – és a magamfajta akkoriban szurkoltak is neki –, nemigen szólt. Pedig sok minden történt vele: közgazdászként, a Statisztikai Intézet vezetőjeként és folyóirat-szerkesztőként fontos posztokat töltött be, s ő ennek ellenére ellenzékbe vonult, szervezkedett. 1973-ban emiatt elbocsátották munkahelyéről, és a pártból is kizárták. Vajon milyen változásokat szeretett volna, s milyen szerepet vállal, ha ezek a változások bekövetkeznek? Gazdasági elvei és elképzelései vajon miben tértek el a Fekete János-féle, hat évvel később érvényesülő koncepciótól? Milyen mértékben működött volna együtt – például agrárkérdésekben vagy a bürokratikus közigazgatás reformjáért – a demokratikus nemzeti ellenzékkel? – Ezekre, sajnos, nem tért ki a filmriport, talán a kérdező ilyen irányú tájékozottságának hiányában, talán másért. Pedig az erre vonatkozó kérdésektől és a válaszoktól jobban is felforrósodhatott volna a levegő ebben a szolid, így is nagyon tanulságos riportfilmben.

Amikor a szovjet csapatok segítségét kérő 1956-os szerepléséről esett szó, riporter unokáját családiasan feddő szavaihoz nem tette hozzá a kínos kérdést: „Talán nekem is vállalnom kellett volna Nagy Imre sorsát?” Ez csakugyan fogas kérdés lett volna. De nem a mártírsorsot kérem számon. Ismerjük Kossuth sokszor idézett mondását: „A politika az egzisztenciák tudománya”, és az is közhelyigazság, hogy a politikust csakis a sikerei igazolják. Ámde Magyarország politikusainak története a XX. században – néhány jelentéktelen figurát kivéve – egyfelől csak korán megbuktatott, börtönbe zárt, megölt vagy száműzött erkölcsi lényeket, másfelől pedig hosszú időn át uralkodó zsarnokokat ismer.

Ők, az utóbbiak – a „szerencsésebbek” – valamilyen forradalom vagy katasztrófászerű felfordulást követő, országos „rendcsinálás” által váltak népszerűvé, főként azzal, hogy egy időre (Horthy) vagy végleg (Ferenc József) *abbahagyták* a megtorlást, a rögtönítélő és a megfontoltan kirótt bírósági ítéleteket – a tömeges kivégzéseket, a börtönbüntetéseket, illetve enyhítették a retorziót a tiltások, elbocsátások és házkutatások szintjére mérsékelvén azokat. A megteremtett konszolidáció kissé döcögött, az újonnan fölállított erőszakszervek közutálatnak örvendtek, sokan korrumpálódtak, még többen lecsúsztak – de azért az emberek élhettek, ehettek, még jól is lakhattak, ha nem is mindjárt mannával. (*Lakni* már sokkal nehezebben lakhattak – lakást szerezni jóval nehezebb volt, mint naponta jóllakni.)

Történezeink nagyobbik része, a szakma kedvelt szavával mondva, *realisan* gondolkodik, hasonlóan, mint a filmriportban Hegedüs András. A történészek többsége Habsburg Ferenc József, Horthy Miklós és Kádár János között mérleget, ki volt az évszázad legsikeresebb hazai politikusa. Mivel Kádár nem egy világméretű katasztrófa közepén fejezte be pályafutását, mint például Ferenc József, hanem konszolidált évtizedek után, a társadalmi erjedésnek és a rendszerváltásnak engedett utat tehetetlenségében, élete végére érve – könnyű azt mondani, hogy ő a XX. század legsikeresebb magyar politikusa. Mellette sok érvet felsorakoztatnak (főként „hja, azok voltak a mi daliás éveink” alapon), de ez inkább a hívek silányságának tulajdonítható, mint az ő érdemeinek. Ferenc Józseffel vagy Horthy Miklóssal ugyanis előnyösebb összevetni őt, mint egy szerencsésebb nyu-

gati ország hosszú ideig országló vezető emberével. Kádár megérte bukását – azt még felfoghatta vénülő tudatával, hogy vele együtt véget ért a fogalomká vált „Kádár-korszak” (gulyáskommunizmus, friziderszocializmus, lágy diktatúra – rossz nyelvek szerint agyalágy-diktatúra), s utána valami gyökeresen más következik.

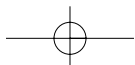
Magyar politikus hagyományosan „csak” erkölcsi-eszmei értelemben, a gyakorlatban *pedig* csak rövidke ideig és viszonylagosan lehetett sikeres. A történészeknek, a tények szakembereinek nem könnyű a dolguk, ha arra a kérdésre kell válaszolniuk, hogy a XX. századnak melyik három államférfija volt a legkülönb, ki adott legtöbbet népének, nemzetének. Két csoportba oszthatjuk azokat, akik szóba jöhetnek. Egyik a hosszú ideig az ország élén álló, dicstelen tettekről elhíresült, de békés fejlődést és bizonyos eredményeket felmutató, sőt, bizonyos népszerűséget is kivívó vezetők hármasa – ilyen volt Ferenc József, Horthy Miklós és Kádár János. Másik a rövid ideig – vagy semeddig sem – hatalmon levő, erőszakos halált halt politikusoké – én elsősorban Teleki Pált, Bajcsy Zsilinszky Endrét (mint potenciális miniszterelnököt) és Nagy Imrét tartom számon közöttük. A két típus így állítható egymással szembe: *ki ért el többet* – és *ki akart jobbat*. Az összevetés azért nehéz, mert az első típusba tartozók hosszú időt kaptak a bizonyításra a vezetésben, az utóbbiakat pedig erőszakkal megfosztották a cselekvés lehetőségétől. Azt a kérdést föl sem teszem, hogy melyikük volt a másikinál önfeláldozóbb, mert a második csoportban csak ilyenek találhatók, az elsőben pedig ez semelyikről sem mondható el – erkölcsi szempontból a mérleg nyilvánvalóan az utóbbiak oldalára billen.

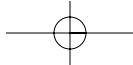
Többnyire azt a kérdést teszik föl gyakrabban, hogy ki adott viszonylagos jólétet népének, s ebben az esetben az elsőül említettek nagyobb súlyát jelzi a mérleg. Aki huszonöt, harminc évet vagy még többet tölthetett a hatalom csúcsán, annak volt módja, hogy építkezzen, és feledtesse a fájdalmas és erőszakos kezdetet, a forradalmak elfojtását, az akasztásokat vagy a szabadságharc leverését idegen katonai segítséggel.

Tudjuk, milyen történelem jutott nekünk: az „egzigenciák tudományát” megfogalmazó Kossuth éppúgy száműzetésben fejezte be az életét, mint történelmi elődje, II. Rákóczi Ferenc. Kossuth nagy vetélytársa pedig, Széchenyi – a reformkor elsőszámú államférfija – önkézevel vetett véget életének a maga különleges, szanatóriumi ápolásnak álcázott száműzetésében vagy inkább fogságában. Már csak ilyenek a mi nagyjaink: nem alulmaradtak a realitással szemben, hanem adottságaik fölé nőttek – de csak utólag, szellemalakban.

* * *

Nem könnyű arról beszélni, hogy a gyakorlati vagy az erkölcsi siker fontosabb-e, ha mindkettőt komolyan vesszük. Mégis éppen azért kell föltenni ezt a kérdést, mert nálunk a politikai élet igen gyakran függetlenítette magát a moráltól. Ez a jelenség főként napjainkban, az utóbbi nyolc évben éleződött ki s vált mindennapossá. Magyarországnak volt már olyan miniszterelnöke, Medgyessy Péter személyében, aki kerek perec megfogalmazta, hogy más a politika, és más a morál – ezeket el kell választani

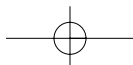

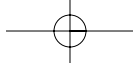
egymástól. Utódai – koalíciós társaikkal együtt – szintén ennek az elvnek jegyében kormányoztak, mindmáig. Programszerűen mellőzték az etikai kódexet. Ez a mindenkori reálpolitika „igazsága”. A pillanatnyi érdek és a hatalom biztonsága kedvéért bármikor felrúgható az elvi igazság. Hogy csak egyetlen példát mondjak a sokból: a „szocialista” párt oly gátlástalanul tagadott meg 1990 óta szinte mindent, amit a *szocialista* jelző takar, hogy az ember csak hüledezik: egyáltalán mit értenek azon, hogy „Magyar Szocialista Párt?” A „Magyar”-ra már rá sem kérdezek, fölösleges; mindenki tudja, mennyire semmibe vették a magyar nyelvű nemzetközösséget.

Legnagyobb politikusaink viszont – Teleki, Bajcsy-Zsilinszky, Nagy Imre – pályájuk csúcán nem voltak hajlandók szembeállítani egymással a társadalmi gyakorlatot és annak etikai tartalmát. Mint Martinovits Ignác, ők sem voltak mindig hibátlanok, korántsem. Politikai pályájuk előtörténete során súlyos erkölcsi adósságokat gyűjtöttek össze – majd a pálya végén kamatostul, életüket feláldozva törlesztették ezeket. Keserű leckéken keresztül jutottak el az igazságig. Teleki Pál rosszul viselkedett az első két zsidókérdés ügyében. De amikor a német birodalom Jugoszlávia megtámadására szólította fel, s úgy látta, hogy ez a kárhozatba viszi az országot, pisztollyal végzett magával. Ezt a tettet nagyra értékelte például Vas István, *Teleki Pál emlékezete* című, 1956 januárján írott verstriptichonjában: „Az eladhatatlan, meghódíthatatlan, / Ami még osztályá, párttá soha nem lett, / Az a vágy, akarat, az a magyar nemzet / Akkor vele egy volt, s lángja benne égve / Vele együtt hullott a nemesebb éjbe. / [...] S hiába takarják hazug feledésbe, / Megnő minden évvel éltető emléke.” Nemrég olvastam Cs. Szabó László emigrációs cikkeinek első kötetét, s onnan tudom, hogy a negyvenes évek elején hazánkban tartózkodó angol író, Anne Bridge, *A Place to Stand (Álld meg a helyedet)* című regényében Teleki Pál „önfeláldozó haláláról” és a „bibliai Gonosszal szembeálló” hősiességéről írt. Az elfogulatlan szerző véleménye igencsak eltér a mai kegyeletsértőktől.

Bajcsy-Zsilinszky is vétkes emberként, alacsonyan kezdte el politikai pályáját: az első világháború előtti években részt vett az agrárszocialista Áchim András elleni merényletben. A húszas évek második felében viszont már a polgári demokratikus nemzeti mozgalom élén találjuk. Lapja, az *Igaz Szó* – melyet Kovács Imre segédletével szerkesztett – csakugyan az igazmondás fóruma volt, parlamenti beszédei a magyar nép és a magyar értelmiség javának véleményét szólaltatták meg. A második világháborúban ő volt a magyar ellenállás első számú harcosa. A nácik elleni küzdelemben fogták el; nyilasok végezték ki.

Nagy Imre, 1919-es múltja miatt, a moszkvai emigránsok közé tartozott. Ő is a Vörös Hadsereggel jött haza, és az 1945 utáni években begyűjtési miniszterként nem mondhatni, hogy népszerűséget szerzett nevének. Amikor viszont 1953-ban, Sztálin halála után ő váltotta fel Rákosit a hatalomban, a velejükig moszkovita vezetők törvénytelen rendelkezéseinek érvénytelenítésével kezdte miniszterelnöki működését. Rákosiék 1955-ben megszokott machiavellista módszereikkel túrták ki a hatalomból. 1956. október 25-én a forradalom nyomására helyezték vissza posztjára. A közakaratra engedelmeskedve hozta meg újabb és újabb intézkedé-

seit a független, semleges és demokratikus Magyarorszáért. Szökött államminisztere, az orosz csapatokkal visszatérő Kádár János elfogatta, és 1958. június 16-án társaival együtt kivégeztette.

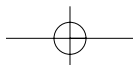
Teleki, Bajcsy-Zsilinszky és Nagy Imre áldozata *egzisztenciális döntésnek* minősíthető. Szememre vethetik, hogy ez így túlságosan irodalmias megfogalmazás. Nekem azonban épp ezért meggyőző. Még azt is megkísérlem, hogy e három államférfi igazsága *tragikusan szép* és *katartikus*. Újabb, lehetséges ellenvetés: nagy jellemek és tragikus hősök lehettek ők, de nagy politikusok nem. Válaszom az, hogy Magyarország nagy politikusai ilyenek: nagy jellemek, akiknek mozgástere mindig szörnyen szűkösnek bizonyult, s a nemzetközi erőviszonyok útvesztőjébe torkollt. Ide írhatnék néhány igen súlyos vers- és prózaidézetet Ady Endrétől, most csak ennyit: „Ezerszer messiások a Magyar Messiások.”

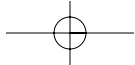
Ők hárman életükkel fizettek vállalásaikért (s még hányan küzdőtársaik közül). Sokan, például Bibó István, Demény Pál, a szabadságukkal. Olyasmit vettek vállukra, amit millióból csak egyvalaki vállal. Nagy Imrét a másfél esztendeig tartó gyötres sem törte meg, semmit sem vont vissza. Nem gyakorolt bünbánatot a bíróságon, nem kért kegyelmet bírától. Elvárni senkitől nem lehet ezt, így Hegedüs Andrástól sem. A miniszterelnök is ember, neki is kedves az élete, a családja, s munkájának lényegéhez tartozik a kompromisszum keresése. Megértem én a politikából kikopott, megfáradt és családi körén kívül mindenkiből (alighanem Heller Ágnesékből is) kiábrándult Hegedüs Andrást. Elképzelem, micsoda helyzetben, milyen feloldhatatlan dilemmák között élt 1955-ös miniszterelnöki kinevezésétől kezdve sok évtizeddel későbbi haláláig. Ha fellapozom az 1986-ban kiadott, *Magyarország a XX. században* című történelmi összefoglalót, Hegedüs András nevét csak egyetlen helyen találok. A könyv összeállításakor ő az értelmiség nem kívánatos tagjai közé tartozott. Rákosi és társai mint kiváló mezőgazdasági és közgazdasági szakértőt vették rá arra, hogy foglalja el az ország első emberének posztját. Gondolhatott arra, hogy hasznára lesz népének, mert Rákosiék, számtalan bűnük és kártékony intézkedésük közül, éppen a mezőgazdaság területén követték el a legvégzetesebbeket. A forradalmi események azonban elsodorták, s a mezőgazdasági ügyekben ugyancsak avatott, általában is rendkívül népszerű Nagy Imre vette át a helyét, közkívánatra.

Politikai szerepéért Hegedüs András nem ítéltető meg olyan súlyosan, mint Rákosi és társai. Annyi bizonyos, hogy a politikusi és az emberi nagyság távol állt tőle, éppen akkor, amikor a legnagyobb lehetőséget adta meg neki erre a sors. Azt hagyta örökül a világnak, hogy meg kell alkudni, szörnyű nagy áron, az ország szabadsága és beláthatatlan ideig tartó jövője árán is. *Reálpolitikából*. „Nem tehetett mást.”

Mi lett volna, ha két hónappal Grósz Károly idézett bejelentése után (hogy tudniillik Nagy Imre rehabilitálásáról szó sem lehet) mindnyájan úgy gondolkoznak a politikusok, mint ő? Reálisan és fatalista óvatossággal. Mert a félelem is fatalista, nem csak a bátorság.

Gondoljuk meg, milyen csapnivalóan működött azoknak a vezetőinknek a realitásérzéke is – vagy inkább hatalomfáltése? hataloméhsége? –, akik a Gorbacsov-

korszak éveiben rendelkeztek az ország sorsára kiható döntések jogával. A nyolcvanas évek derekán főembereink nemhogy kihasználták volna a Szovjetunióban látványosan beköszöntő demokratizáló intézkedéseket – még túlbuzgón be is keményítették különféle föllépéseikkel, az „ellenforradalom” fölmelegített elméletével, az irodalompolitikába való beleszólásukkal és a románok által is gyűlölt romániai diktátor magyarellenességének jóváhagyásával.

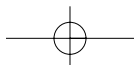
Fölteszem a kérdést, amelyet a történészek legkevésbé szeretnek: *mi lett volna*, ha 1956 júniusában senki sem szólal meg, hogy távozzanak Magyarországról a szovjet csapatok? Sírás és fogcsikorgatás, hogy mennyivel szolgálalkábbak vagyunk a lengyelek-nél, románoknál, cseheknél, bolgároknál, maguknál az oroszoknál is.

A sokat emlegetett reálpolitika, megfelelő politikai érzék esetén, érénynek tekinthető, mi több, követelmény. Az államférfi ne hősködjön a hazai sokaság bőrére, ne vesse kockára a nemzet szabadságát, függetlenségét, anyagi és katonai biztonságát. A politikusnak az a hivatása, hogy felelősséget viseljen mindezekért. De – finoman fogalmazok – a *túlzott óvatosság*, akárcsak a nép érdekeinél fontosabbnak tartott hatalmi érdekek logikája éppúgy katasztrófákhoz vezethet, mint a vakmerőség és a felelőtlenység. Ha a politikus megérzi a hazai és világpolitikai erőviszonyokból, a régi kiváltságaitak görcsösen védő, ortodox beállítottságú pályatársak idegességéből, sápadt reszketéséből, hogy immár új szelek fújnak, akkor annak megfelelően felbátorodva kell döntenie.

1989 derekán a jó érzékű vezetők – Németh Miklósék, Szűrös Mátyásék, Pozsgayék – dönthettek volna úgy is, mint a túlzott „óvatosságukat” agresszív intézkedésekkel kifejező politikusok: az újratemetés elmarad, megvárjuk, míg a Vörös Hadsereg szépszerével elhagyja hazánkat, amikor úgy látja jónak. És négy hónap múlva, 1989. október 23-án, a hatalomváltás napján ugyancsak elzárkózhattak volna a döntő lépéstől főntebb említett vezetőink. Megtagadhatták volna a köztársaság kikiáltását, józan megfontolásra, diplomáciai óvatosságra hivatkozva. Tehették volna ezt abból a megfontolásból is, ami tőlem sem volt idegen: hogy teremtsük meg végre az „emberarcú szocializmust”, úgy, ahogy a hol revizionizmussal, hol reformizmussal vádolt baloldaliak Demény Pállal, Nagy Imrével együtt szerették volna. Mérsékelt magánosítással például, a közszolgálati intézmények állami tulajdonban tartásával, a szövetségi és az állami gazdaságok életrevaló részének megerősítésével és a földtulajdon maximumának meghatározásával, hogy mást ne mondjak.

A Szovjetunió a nyolcvanas évek végére annyira meggyöngült, hogy már csak árnyéka volt régi önmagának, és Gorbacsov nem volt olyan harapós, mint bármelyik elődje, Leninnel kezdődően. Már *lehetett bátornak lenni* Magyarországon és a többi kelet-európai országban. Ez is a reálpolitika szava – azzal az újdonsággal, hogy a józanság ekkor nem önkorlátozón, hanem cselekvésre ösztönzőn működött.

A rosszul értelmezett óvatosság elve szerint a rendszerváltás helyett történhetett volna egészen más is. Sok fölfegyverzett munkásőr féltette kiváltságait szerette az országban, és a hadsereg is egyben volt még. Csak egy esztelen parancs

szikrája kellett volna, hogy lángra lobbanjon az ország úgy, mint ötvenhat október 23. estéjén, a gyújtogató Gerő Ernő szavai nyomán. Úgy tetszik, létezik *irreális realpolitika* is: a fegyverekkel megőrzött változatlanság politikája akkor, amikor sürgősen változtatni kell. Tudjuk már, hogy a változtatásra már 1956-ban is mennyire szükség volt. Ha Hegedüs András vállalkozik arra, hogy a változások élére áll, s nem nyugszik bele a megváltoztathatatlanba, akkor most rá tekintenénk úgy, ahogy Nagy Imrére és társaira.

A „nem tehettem mást” álláspontja voltaképpen egy magatehetetlenséget sugárzó pleonazmusban is kifejezhető: minden úgy történt, ahogyan történt, máshogy nem is történhetett volna. Azt pedig, hogy hol végződik a realpolitika, és hol kezdődik a vétkes, nehezen jóvátehető beletörődés, azt nem könnyű megmondani, nemcsak Hegedüs András esetében, hanem bármely halandóéban sem.

Olyankor történtek nagy dolgok, ha akadtak – Adyval szólva – „bátrak és mérészek”. Vállalásaik, ha csak évtizedekkel haláluk után, megtérültek a közösségnek, mint Teleki, Bajcsy-Zsilinszky, Nagy Imre, Demény Pál, Bibó István és a többiek áldozatai. Róluk soha ne feledkezzünk el, bárhogy íratják át a történelemlékönyvet, s helyezik át, vitetik valamilyen szobortemetőbe a legkülönbek képését, mint nemrég Teleki Pálét.

